

Попович Ігор Степанович

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту

Херсонського державного університету (м. Херсон)

СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сьогодні переповнене стрімкими геополітичними змінами, техногенними катастрофами, війнами, терактами, міжетнічними і міжконфесійними конфліктами. Попри це все, ключовою є і надалі буде залишатися проблема духовності, всебічного розвитку, виховання, освіти та професійної підготовки соціально активних громадян – будівничих України, з належними настановленнями, ціннісними орієнтирами, високою професійною культурою поведінки.

Базова культура є системною характеристикою особистості, вказує на її розвиток, освіченість, вихованість та самодостатність. У структурі базової культури вагоме місце посідає професійна культура особистості. Вона є об'єктом, предметом дослідження, домінантою, закономірністю і чинником професійної поведінки працівника. Нашій державі потрібні висококваліфіковані фахівці з широкою ерудицією та високим загальнокультурним рівнем відповідно до потреб сьогодення.

Соціальні очікування є чинником, який безумовно впливає на ефективність міжособистісної взаємодії, допомагає особистісному й професійному самовизначенню та самореалізації в житті, спонукає до успішної соціальної адаптації, сприяє активному саморозвитку і самотворенню фахівця-професіонала та визначальним чином позначається на професійній культурі особистості.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Феномен професійної культури досліджувався

багатьма вченими, науковцями, провідними фахівцями в галузі педагогіки (С.В.Гальцова, С.О.Ніколаєнко та ін.), державного управління (Г.Алмонд, К.Поппер, Ю.Хабермас, Л.Харрісон та ін.), філософії (П.С.Гуревич, К.Клаксон, А.Кребер та ін.), психології (М.Й.Боришевський, О.С.Газман, І.О.Зимня, С.Б.Кузікова, В.Ф.Моргун, С.В.Пухно, М.В.Савчин, Г.Є.Улунова та ін.), соціальної психології (Н.Є.Завацька, А.І.Кравченко та ін.), аксіології (З.С.Карпенко та ін.), акмеології (А.О.Деркач та ін.), соціології праці, економічної соціології та соціології культури (Н.Б.Крилова, Н.П.Лукашевич, Д.Маркевич, І.С.Сабатовська, Г.М.Соколова та ін.). Професійна культура є не тільки формою людської діяльності, але є найважливішим аспектом соціальної діяльності, що поєднує складні взаємозалежні цілісні феномени, які не зводяться лише до певного комплексу знань, умінь і навичок» [9, с. 206]. Нескладно збагнути будь-які концептуальні положення, що стосуються професійної культури особистості. Набагато складніше встановити зв'язки між зовнішніми проявами поведінки фахівця і його цінностями, виокремити чинники, що впливають на його професійну культуру, здійснити вимірювання зазначених ознак.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на таку прискіпливу увагу представників різних галузей науки до досліджуваного феномену, проблема соціальних очікувань як одного з важливих чинників професійної культури особистості залишається маловивченою.

Метою дослідження є спроба проаналізувати вплив соціальних очікувань на формування професійної культури особистості через психологічні механізми та функції соціальних очікувань.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під соціальними очікуваннями особистості розуміємо процес психічної регуляції поведінки, який забезпечується її когнітивною, емоційною та поведінковою готовністю до передбачуваного перебігу подій. Когнітивна, емоційна та поведінкова

готовність супроводжується здатністю індивіда до соціальних дій. Реалізація цієї готовності забезпечує перехід від біологічного до соціального, від індивіда до суб'єкта, до особистості, до індивідуальності.

Розглянемо психологічні механізми соціальних очікувань особистості, розкриємо сутність і науково обґрунтуємо неочікувані та очікувані дії у контексті формування професійної культури особистості.

Термін «психологічні механізми» знаходимо у К.К.Платонова [7]. На жаль, автор не дає визначення поняття, а тільки трактує його як широко розповсюджений, але «некоректний термін, некритично запозичений з мови вульгарного матеріалізму і механіцизму без урахування того, що психічне – системна якість як продукт коркової нейродинаміки, що немає протяжності і власних механізмів» [7, с. 111]. Найбільш переконливим нам видається визначення М.Й.Боришевського, який стверджує, що «психологічний механізм – феномен, який констатує наявність стану оптимальних співвідношень і взаємодій між структурними складовими (підсистемами) психологічної системи, що забезпечує її функціонування, становлення, розвиток» [3, с. 555].

Розглядаючи психологічні механізми, не маємо на увазі якісь конкретні утворення, оскільки поняття «психологічний механізм», вважаємо категорією теоретичною. Наприклад, соціальні очікування особистості можна розглядати як процес, що має у своїй основі власні механізми, які його «запускають», і водночас як механізм у складній системі саморегуляції особистості.

Під психологічним механізмом соціальних очікувань особистості ми розуміємо феномен, який констатує наявність функціональних, процесуальних та результативних змін під час передбачуваного та непередбачуваного перебігу подій.

Неочікувані дії, вчинки особистості можуть сприйматися як щось негативне, осудне, таке, що викликає санкції оточення. Неочікувані дії будь-якої особистості у сприйнятті інших учасників взаємодії є прогалиною в

інформації про неї, перебіг подій, у якому відбувається неочікувана дія. Інформаційний дефіцит позначається на оцінках, оцінних ставленнях оточуючих до особистості і зазвичай супроводжується відсутністю емоційно-ціннісного навантаження. Останнє виключає ймовірні варіанти чи сценарії розвитку подій, які можуть народитися в його уяві, тому для оточуючих дії такого учасника взаємодії є неочікуваними. Звичайно, за змістом, дії та вчинки можуть бути як позитивні, так і негативні. Це один з варіантів розвитку подій, коли дії індивіда неочікувані. Можливий інший варіант, коли задані шаблони соціальної поведінки, – від індивіда очікують зрозумілих і конкретних дій, а він чинить непередбачувано. Звісно, якщо інформаційного дефіциту немає, тоді оцінка дій, оцінні ставлення оточуючих супроводжуються, як правило, бурхливим емоційно-ціннісним навантаженням, має місце реакція осуду, зазвичай спрацьовують групові санкції. Оточуючі прагнуть отримати відповідь на низку запитань: «Чому так вчинено? З чим пов'язана така поведінка? Що спонукало?» Покажемо схематично на рис. 1 психологічний механізм неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії, за умови інформаційного дефіциту.

Рис. 1. Психологічний механізм неочікуваної дії міжособистісної взаємодії за умови інформаційного дефіциту про учасника взаємодії

Після того, як неочікувана дія відбулася, робота механізму

неочікуваної дії іде, ніби повторним контуром. Це відбувається завдяки зворотному зв'язку. Він є своєрідною апробацією соціальних очікувань особистості (1), яка здійснюється постійно і має поступальний рух. Цей рух забезпечує розвиток соціальних очікувань, ніби за спіраллю, і спрямований вгору або вниз. Соціальні очікування особистості перебувають у постійній апробації, зазнають як позитивних змін – спрямовані до високого рівня сформованості соціальних очікувань, так і негативних – спрямовані до низького рівня сформованості очікувань. Якщо у першому варіанті апробаційні процеси спрямовані вгору, вони позитивно впливають на професійний розвиток особистості, то у другому, коли спрямовані вниз, до низького рівня – особистість зазнає дезадаптаційних змін, що звісно приводить до негативних наслідків у професійній діяльності [8].

На рис. 2 схематично покажемо наступний психологічний механізм неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії, коли відсутній інформаційний дефіцит і є стандартизовані шаблони соціальної поведінки, та простежується ймовірний розвиток подій.

Рис. 2. Психологічний механізм неочікуваної дії міжособистісної взаємодії за умови заданих конкретних шаблонів соціальної поведінки

Після того, як неочікувана дія міжособистісної взаємодії відбулася, має

місце бурхливе емоційно-ціннісне навантаження, робота психологічного механізму неочікуваної дії міжособистісної взаємодії, як і за умови інформаційного дефіциту, також іде повторним контуром. Має місце апробація соціальних очікувань особистості (2). Дія, вчинок чи поведінка учасника взаємодії, як правило, стають реальним фактом, що відбувся у часі і просторі. Це викликає в учасників взаємодії певні оцінки, судження, похвалу чи осуд. Неочікувані дії на стадії апробації набувають емоційно-ціннісного навантаження, яке супроводжується відповідним інформаційним навантаженням. Здійснюється коригування інформації, суджень, оцінок, ставлень. Відбувається уточнення тієї сукупності знань, оцінок про учасника взаємодії, які у зв'язку з неочікуваними діями зазнали змін і потребують переосмислення, доповнення чи взагалі витіснення. Таким чином, якісно нові змістові характеристики соціальних очікувань підлягають знову апробації в міжособистісних взаєминах і цей процес носить перманентний характер.

Ми детально розглянули соціально-психологічний зміст неочікуваної дії міжособистісної взаємодії, коли задано конкретні шаблони соціальної поведінки. Нами досліджено і описано психологічний механізм, завдяки якому здійснюється трансформація неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії. Покажемо схематично на рис. 3 психологічний механізм очікуваної дії міжособистісної взаємодії.

Після того, як очікувана дія відбулася, робота психологічного механізму очікуваної дії міжособистісної взаємодії, як і при неочікуваних діях, іде у напрямку апробації соціальних очікувань особистості (3). У варіанті, коли задано конкретні шаблони соціальної поведінки, робота психологічного механізму неочікуваної дії спочатку супроводжується бурхливим емоційно-ціннісним навантаженням, потім відбувається апробація і має місце інформаційне навантаження. У психологічному механізмі очікуваної дії процеси емоційно-ціннісного та інформаційного навантаження мали місце на початковій стадії протікання очікуваної дії. А на стадії апробації вже відбувається своєрідна перевірка, у певній мірі порівняння

реального перебігу подій і очікуваного, та інформаційне доповнення, отримання нових знань. Ці процеси меншою мірою супроводжуються емоційно-ціннісним та інформаційним навантаженням, на відміну від механізмів неочікуваної дії. Варто зазначити, що в неочікуваній дії і в очікуваній дії є спільний блок «дія відбулася». Він є тією відправною точкою, яка слугує своєрідним взірцем для порівняння і запуску коригувальної функції соціальних очікувань особистості. У всіх розглянутих психологічних механізмах має місце апробація соціальних очікувань особистості (1), (2), (3), але протікає вона по-різному, в залежності від змісту міжособистісної взаємодії.

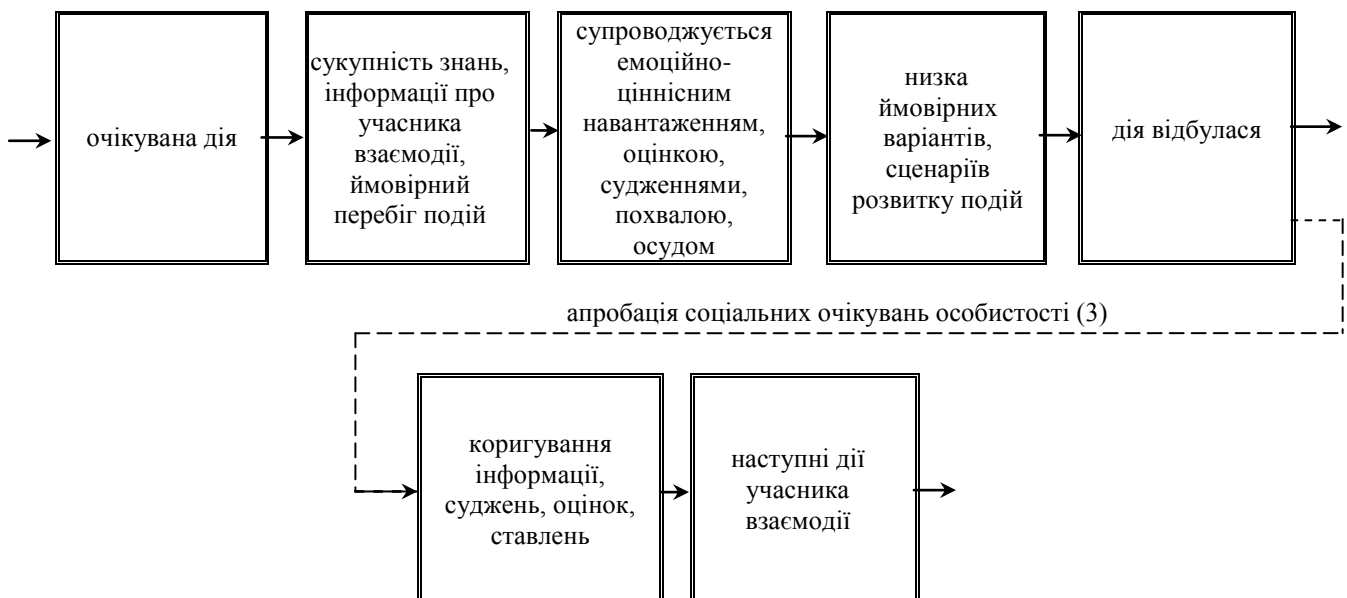

Рис. 3. Психологічний механізм очікуваної дії міжособистісної взаємодії

Нами досліджено і теоретично обґрунтовано соціально-психологічний зміст неочікуваної дії і очікуваної дії в міжособистісній взаємодії, розкрито роботу їх психологічних механізмів.

Соціальні очікування є результатом трансформацій «Я» та «не-Я» особистості. Я-концепція завжди виступає джерелом соціальних очікувань особистості. Безумовно, внутрішні та зовнішні чинники сприяють формуванню змістових параметрів, зокрема рівнів соціальних очікувань. Зовнішні чинники іноді можуть висувати до окремого індивіда високі

вимоги, забезпечуючи неабияку можливість для особистісного зростання. Зіткнення зі складнощами комусь дозволяють відчути власні сили, змінити у позитивний бік уявлення про власне «Я», відкоректувати самооцінку, а хтось, навпаки, не витримує випробувань і починає захищатися, шукає шляхи відступу, виправдання своїх дій, вчинків, уповає на неминучість ситуації, на долю. Особистості властива система соціальних очікувань, яка здатна визначати перспективні лінії та стратегію життя загалом.

Щоб розкрити психологічні змістові параметри та чинники соціальних очікувань особистості, дослідимо й обґрунтуємо роботу функцій соціальних очікувань. Зробимо це у контексті професійного становлення та розвитку особистості.

Згідно теорії Л.С.Виготського про культурно-історичний розвиток психіки людини [4], функції соціальних очікувань особистості належать до вищих психічних функцій. Вони є культурними функціями, що детерміновані впливом соціальних умов. Соціальні умови визначають способи формування функцій соціальних очікувань особистості. Провідна роль належить одній з найважливіших людських знакових систем – мові. Мовленнєве опосередкування є найуніверсальнішим способом формування функцій соціальних очікувань особистості. Весь перелік функцій утворює складну психологічну систему, основними характеристиками якої є усвідомлення перебігу подій, довільність регулювання, вибірковість поведінки, ціннісно-смілова зумовленість та ін. Очевидним є те, що функції соціальних очікувань особистості зароджуються як інтерпсихологічний процес взаємодії між людьми, який поступово стає внутрішнім, інтрапсихологічним процесом. У психології цей перехід називають інтеріоризацією. Припускаємо, що так само, як і вищі психічні функції, функції соціальних очікувань супроводжуються поступовою редукцією, тобто згортанням розгорнутої форми початкової діяльності, яка набуває характеру автоматизованих дій.

Варто зазначити, що загальна мета виконання завдання є основою об'єднання функцій у функціональну систему. Згідно концепції П.К.Анохіна,

вирішальним моментом у створенні такої нової функціональної системи є оцінка результатів, до якої призводять спроби організму усунути дефект, що реалізується завдяки наявності «зворотної аферентації». Зворотна аферентація забезпечує складні процеси співставлення у центральній нервовій системі моделі очікуваного результату цілеспрямованої діяльності організму з реально досягнутим [1]. Таким чином, функції соціальних очікувань необхідно розглядати як системне утворення вищих функцій людини, що детерміноване соціумом.

Соціальні очікування особистості наділені поліфункційним змістом. Функцій соціальних очікувань особистості є безліч. Іноді одні функції доповнюють чи підсилюють інші, знаходяться в органічному взаємозв'язку між собою, сплітаються в складну поліфункційну системну роботу. Під функцією розуміємо взаємоузгоджену залежність дій, вчинків, психічних новоутворень індивіда. Дія індивіда, яка залежить від іншої дії, набуває відповідної форми, змісту і є наслідком прояву, зазвичай попередньої дії або є результатом низки таких дій. Отже, оцінка індивідом окремого акту взаємодії є взаємоузгодженою залежністю попереднього досвіду оцінювання, сформованого рівня адекватності сприйняття оточуючих і відповідної реакції на те, що відбувається.

Розглядаючи функції соціальних очікувань особистості, важливо зацентувати увагу на кожній з них, розкрити соціально-психологічну сутність. Виокремити зміст кожної функції соціальних очікувань особистості, окреслити її сутність – завдання з нелегких, оскільки необхідно розібрати роботу складної функціональної системи.

Нами досліджено такі функції соціальних очікувань особистості: регулятивна, посередницька, коригувальна, орієнтаційна, прогностична, оцінювальна, стабілізаційна, трансформувальна, контрольна. У табл. 1. зведено сутність, основні положення, особливості реалізації та змістові ознаки кожної з функцій соціальних очікувань особистості.

Таблиця 1

Функції соціальних очікувань особистості

Сутність, основні положення	Особливості реалізації, змістові ознаки
1	2
РЕГУЛЯТИВНА	
Регулює людські взаємини, змінює сприйняття і ставлення людини як до самої себе, так і до оточуючих, позначається на змістових та динамічних параметрах соціальних очікувань особистості.	Реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію, роботу двостороннього механізму регуляції соціальної поведінки особистості.
ПОСЕРЕДНИЦЬКА	
Врівноважує і підтримує стан збалансованості між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням.	Реалізується через порівняння, ототожнення, зіставлення «Я» і «не-Я» особистості.
КОРИГУВАЛЬНА	
Спонукає індивіда постійно враховувати можливі реакції оточуючих на його домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку загалом.	Реалізується через врахування, порівняння, співставлення можливих реакцій оточуючих на домагання індивіда.
ОРІЕНТАЦІЙНА	
Не дозволяє людині загубитися у вирі повсякденного життя, у розмаїтті людських взаємин, впливає на вибірковість контактів, взаємин, діяльності.	Реалізується через комплекс думок, почуттів і вчинків кожного учасника взаємодії, які відповідають його місцю і ролі в системі спільної діяльності, що дозволяє орієнтуватися індивіду в цій діяльності.
ПРОГНОСТИЧНА	
Передбачення перебігу подій учасників взаємодії, суб'єктів поведінки сприяє плануванню їх дій і прогнозуванню діяльності.	Реалізується завдяки аналізу соціальної ситуації, врахуванню попереднього досвіду, формуванню ймовірних варіантів поведінки.
ОЦІНЮВАЛЬНА	
Полягає у перманентній оцінці як власних суджень, дій, вчинків, висловлювань реакцій та поведінки, так і цих дій з боку інших учасників взаємодії.	Реалізується через постійну апробацію та оцінку отриманої інформації, формування нових оцінок, суджень, ставлень.
СТАБІЛІЗАЦІЙНА	
Стабілізує мікроклімат, сприяє виробленню ustalених норм і патернів поведінки учасників взаємодії, сприяє інтеграції групотворчих процесів.	Реалізується завдяки формуванню особистісних та групових норм, через побудову соціальних стереотипів, ототожнення себе з іншими учасниками взаємодії.
ТРАНСФОРМУВАЛЬНА	
Перехід окремих трансакцій, патернів, елементів поведінки, діяльності індивіда у норми поведінки, і навпаки.	Реалізується через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації. Існуючі групові норми поширюються на інших учасників взаємодії, а особистісні норми окремих учасників взаємодії мають

	властивість трансформуватися у групі.
КОНТРОЛЬНА	
Контролюється конструювання моделі очікуваного майбутнього, сформованих соціальних особистості.	Реалізується через довільну регуляцію цілеспрямованої поведінки особистості, що супроводжується контролем конструювання моделі очікуваного майбутнього, тобто контролем реалізації сформованих соціальних очікувань особистості.

Регулятивна функція соціальних очікувань особистості. Реалізація соціальних очікувань як базової складової системи регуляції соціальної поведінки особистості можлива завдяки поєднанню впливів сфери «Я» та «не-Я» особистості. Соціальні очікування репрезентують соціально-психологічну реальність. Вони є результатом впливу соціального середовища на особистість, утворюються під «тиском соціуму» та впливом внутрішніх детермінант становлення та розвитку особистості, перебувають під постійним «тиском «Я». Тиск «Я» залежить від індивідуально-психологічної сутності особистості, її самооцінки, рівня домагань, рефлексивності і таких складних інтегрованих утворень, як образ «Я» та «Я» концепція. Соціальні очікування є вимогами, що пред'являються одним соціальним суб'єктом – індивідом, групою, спільнотою, – іншим соціальним суб'єктам поведінки, і навпаки.

Регулятивна функція соціальних очікувань особистості пов'язана із самооцінкою, рівнем домагань, самоочікуваннями, інформацією, думками, бажаннями, діями кожного учасника взаємодії. Те, чого очікує особистість, визначається не тільки самооцінкою та рівнем її домагань, а й інформацією про оточуючих, з якими вона взаємодіє, думкою яких дорожить, цінує її чи навіть нехтує, що також має значення. Негативна інформація про учасника взаємодії також впливає на зміст когнітивної складової. Інформація про тих, чиєю думкою особистість нехтує, здатна вносити певні коригування в соціальні очікування, підтверджуючи їх правильність чи спростовуючи їх. Будь-яка інформація про іншого учасника взаємодії позначається на соціальних очікуваннях особистості. Регулятивна функція знаходиться в органічній єдності із сукупністю знань про іншого учасника взаємодії,

починаючи із елементарних, поверхневих знань – і до базових, що складають основу Я-концепції особистості.

Соціальні очікування виконують регулятивну функцію між внутрішнім тиском ідеального «Я» з одного боку, та з іншого – вимогами, сподіваннями, прогнозами оточення, в першу чергу значущих інших, громадською думкою, що акумулюється у своєрідний тиск соціуму.

Регулятивна функція соціальних очікувань реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію. Вона передбачає здатність особистості аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регулятивні системи. Регулятивні системи змінюють сприйняття й ставлення як до самого себе, так і до оточуючих, і позначаються на змістових та динамічних характеристиках рівнів сформованості соціальних очікувань особистості. Високий рівень сформованості соціальних очікувань сприяє досягненню професійної майстерності індивіда та його особистісної самореалізації, забезпечує розвиток особистості як суб'єкта самоактивності.

Посередницька функція соціальних очікувань особистості логічно вимальовується у контексті дослідження регулятивної функції соціальних очікувань особистості. Посередницька функція через постійну апробацію зовнішніх та внутрішніх впливів ніби здійснює врівноваження, балансування діяльності особистості. Рівень розвитку та адекватність зовнішніх та внутрішніх чинників безпосередньо позначаються на посередницькій функції соціальних очікувань особистості.

У концепції саморегуляції поведінки особистості М.Й.Боришевський зазначав, що посередницька функція є функцією врівноваження і підтримки стану збалансованості співвідношень між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням. Реалізація даної функції закономірно передбачає здатність соціально-психологічних очікувань виконувати також коригувальну функцію в процесах саморегуляції поведінки особистості. Вони є тим чинником, що спонукає людину постійно враховувати можливі реакції зі сторони інших людей на її домагання, на окремі дії, вчинки, на

поведінку загалом [3]. Посередницька функція має вагоме значення для формування «Я», оскільки завдяки їй здійснюється виокремлення себе з оточуючого середовища, порівняння з іншими «не-Я», як узагальнення властивих людині рис і відсутніх у неї, але присутніх іншим. Посередницька функція соціальних очікувань реалізується через порівняння, ототожнення, співставлення «Я» і «не-Я» особистості.

Коригувальна функція соціальних очікувань особистості. У тісному взаємозв'язку з регулятивною і посередницькою функціями знаходиться коригувальна функція соціальних очікувань особистості. Соціальні очікування здійснюють коригувальні впливи через тісний взаємозв'язок з самооцінкою та рівнем домагань особистості. Соціальні очікування особистості є тим чинником, який спонукає людину постійно враховувати можливі реакції оточуючих на її домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку загалом. Коригувальна функція соціальних очікувань особистості має взаємозумовлений вплив як на рівень сформованості соціальних очікувань, так і на рівень домагань особистості. Соціальні очікування залежні від рівня адекватності домагань особистості. Рівень адекватності домагань перебуває у тісному зв'язку з самооцінкою особистості. Саме адекватний рівень домагань сприяє формуванню високого рівня соціальних очікувань особистості і впливає на коригувальну функцію останніх.

Соціальні очікування є результатом трансформацій «Я» та «не-Я» особистості. Я-концепція виступає джерелом соціальних очікувань. Безумовно, внутрішні та зовнішні чинники сприяють формуванню змістових параметрів, зокрема рівнів соціальних очікувань особистості.

Коригувальна функція соціальних очікувань особистості реалізується через постійну апробацію соціальних змін. Спочатку зміни відбуваються на рівні когнітивної складової. Когнітивна складова знаходиться в органічному зв'язку з ціннісно-смісловою та регулятивно-вольовою складовими. Ця єдність носить причинно-наслідковий зв'язок, що спонукає працювати такий складний соціально-психологічний механізм аналізу і синтезу соціально-

психологічної реальності, як соціальні очікування особистості.

Орієнтаційна функція соціальних очікувань особистості. З розглянутих вище функцій соціальних очікувань особистості доречно перейти до орієнтаційної функції, яка не дозволяє людині загубитися у вирі повсякденного життя, у розмаїтті людських взаємин. У тривалих міжособистісних взаєминах соціальні очікування відображають об'єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного учасника взаємодії очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, які відповідають його місцю в системі спільної діяльності, а саме дозволяють орієнтуватися в цій діяльності. Якщо його поведінка не відповідає цим очікуванням, то виникає відповідна реакція учасників взаємодії – соціальні санкції. Контроль поведінки індивіда, який здійснюється через реакцію учасників взаємодії сприяє забезпеченню реалізації орієнтаційної функції соціальних очікувань. М.С.Бобнева [2] зазначає, що самі очікування іноді розглядають як різновид соціальних санкцій, які впорядковують систему людських взаємин, взаємодій в групі, орієнтують людину в соціальному середовищі. Вагоме значення в ефективній міжособистісній взаємодії, функціонуванні малої групи має інтерналізація різних санкцій. Учасники взаємодії контролюють свою поведінку та очікують схвалення або осуду з боку інших учасників взаємодії, в першу чергу значущих інших. Людська поведінка набуває певної впорядкованості, що є результатом дотримання соціальних очікувань, а відповідно і норм, оскільки очікування «правильної» або «належної» поведінки асоціюються з легітимністю, узгодженістю, що передбачається груповими нормами [2, с. 90].

На органічному взаємозв'язку орієнтаційної та регулятивної функцій очікувань наголошує С.П.Тищенко. Дослідниця стверджує, що реалізація орієнтаційної та регулятивної функцій очікувань стає можливою завдяки зв'язку соціальних очікувань з певним рівнем домагань. Домагання в свою чергу поєднують потреби індивіда з вимогами соціального середовища, що безпосередньо «неадресовані» йому. Орієнтаційна функція соціальних

очікувань базується на здатності особистості більш чи менш адекватно рефлексувати на чуттєвому чи когнітивному рівні те, чого чекають від неї оточуючі, як ставляться до неї, як будуть реагувати на її дії, вчинки. Регулятивна функція, на думку авторки, полягає в тому, що очікувані реакції інших людей безпосередньо включаються особистістю в організацію власної поведінки, визначаючи її стратегію і тактику. Завдяки їм соціальні очікування здатні виконувати роль провідника соціального контролю, спрямованого на особистість, та опосередковують її самоконтроль [10, с. 85].

Людські взаємини є тим сприятливим соціальним полем, на якому найкращим чином відображається робота орієнтаційної функції соціальних очікувань особистості. Володіння інформацією про соціальні норми, традиції, звичаї, релігійні та політичні прагнення значущих інших позитивно відбивається на змістових параметрах соціальних очікувань і служить тією стабільною когнітивною складовою, яка є базовою для реалізації регулятивної, посередницької, коригувальної та орієнтаційної функцій соціальних очікувань будь-яким учасником взаємодії. Безумовно, поведінкова складова, а саме прояв регулятивної і коригувальної функцій, знаходяться в органічній єдності з сукупністю знань про іншого учасника взаємодії, починаючи з елементарних, поверхневих знань і закінчуючи базовими, що становлять основу Я-концепції особистості. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, оволодіння новими сферами діяльності, впливає на смислові та динамічні характеристики когнітивної складової зокрема і соціальних очікувань загалом. Зміна соціальних очікувань відбувається завдяки постійній апробації отриманої інформації, формуванню оцінкових ставлень, суджень, взаємин, що в свою чергу спонукає людину до відповідних дій, вчинків, поведінки, діяльності.

Прогностична функція соціальних очікувань особистості полягає у передбаченні перебігу подій учасників взаємодії, суб'єктів поведінки. Як правило, людина, аналізуючи соціальну ситуацію, враховує попередній досвід, вибудовує ймовірні варіанти поведінки, прогнозує поведінку

оточуючих. За умови адекватного сприйняття соціально-психологічної реальності, один з варіантів є максимально наближеним до реального ходу подій або навіть ідентичним. Прогностична функція наповнена антиципаторним змістом. Джордж Келлі висловив геніальну думку: «Процеси конкретної людини, у психологічному плані, спрямовуються тими каналами, у руслі яких вони антиципують події» [5]. Дослідник О.В.Михальський продовжив думку Дж.Келлі і зазначив, що, знаючи канали антиципації, можна передбачити «процеси людини», її майбутнє і навіть долю [6].

Роль прогностичної функції соціальних очікувань не варто недооцінювати. Вона має особливе значення у творчій, науково-дослідній діяльності, у діяльності, що пов'язана з прогнозуванням дій суб'єкта поведінки, починаючи з індивіда і закінчуючи соціумом.

Оцінювальна функція соціальних очікувань особистості. Сутність оцінювальної функції соціальних очікувань полягає у перманентній оцінці як власних суджень, дій, вчинків, висловлювань, реакцій та поведінки, так і інших учасників взаємодії. Реалізація оцінювальної функції стає можливою завдяки зв'язку соціальних очікувань з самооцінкою особистості. Оцінка власних дій, вчинків, висловлювань, ролі та статусу в спільноті знаходить відображення у змістових параметрах соціальних очікувань. Неадекватність самооцінки знижує рівень соціальних очікувань особистості, заважає побудові тривалих, партнерських взаємин. Оцінювальна функція соціальних очікувань базується на здатності особистості більш чи менш адекватно рефлексувати оцінні ставлення як до себе, так і до оточуючих, що відповідно позначається на очікуваних реакціях взаємодіючих. Також зауважимо, що оцінювальна функція реалізується через постійну апробацію та оцінку отриманої інформації, формування нових оцінок, суджень, ставлень, що в свою чергу спонукають людину до відповідних дій, вчинків, поведінки та діяльності. У повсякденних взаєминах пересічна людина чи не найбільше приходиться до її застосування, оскільки процеси апробації, оцінювання,

співставлення, порівняння – перманентні. Людину завжди турбувало, турбує і буде турбувати як її сприймають інші, що вони думають про неї, «що скажуть люди».

Стабілізаційна функція соціальних очікувань особистості реалізується завдяки формуванню особистісних та групових норм. Вона знаходиться в органічному взаємозв'язку з посередницькою функцією. Сформовані шаблони діяльності, патерни поведінки сприяють стабілізації та інтеграції групотворчих процесів будь-якої контактної групи. Особистісні норми співвідносяться з уявленнями людини про саму себе, свої наміри, прагнення. Порушення норм зумовлює виникнення у неї почуття провини, самоосуду, протесту проти своїх власних дій, втрату поваги до себе. Дотримання особистісних норм пов'язане з почуттям гордості, високою самооцінкою, самоповагою, впевненістю в правильності своїх дій і позицій. Сформовані особистісні норми сприяють стабільній та ефективній діяльності особистості. Саме робота стабілізаційної функції соціальних очікувань особистості реалізується через побудову соціальних стереотипів, ототожнення себе з іншими учасниками взаємодії.

Трансформувальна функція соціальних очікувань особистості вказує на те, що окремі трансакції діяльності особистості стають нормами її поведінки. Відповідно, соціальні норми трансформуються в соціальні очікування, виконуючи роль соціальних вимог, санкцій. Таким чином особистісні норми співвідносяться з уявленнями людини про саму себе. Як відомо, різноманітні прагнення учасників групової взаємодії об'єднуються в систему взаємних очікувань-вимог. Останні в свою чергу інтерналізуються і перетворюються в процедури, за допомогою яких здійснюється керівництво контактами, стосунками, взаєминами у групі. Роль формалізації очікувань свідчить про те, наскільки міцно сформовані шаблони діяльності і наскільки взаємні очікування-вимоги членів групи трансформовані в норми взаємодії. Спільнота не може ефективно взаємодіяти, якщо її члени не знають, чого варто і чого не варто чекати один від одного. Тільки за умови оптимальної

розвиненості соціальних очікувань, зусилля окремих індивідів можна організувати й спрямувати в потрібне русло.

Сукупність соціальних очікувань є системою очікувань або вимог стосовно норм виконання індивідом соціальних ролей.

Соціальні норми – стандарти діяльності та правила поведінки, виконання яких очікується від члена групи або спільноти і підтримується за допомогою санкцій. Соціальні норми упорядковують й регулюють соціальну поведінку, міжособистісні взаємини. Через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації здійснюється поширення існуючих норм на інших учасників взаємодії, вироблення нових норм, які з особистісних часто трансформуються в групові, й навпаки. Інтернальні процеси сприяють засвоєнню зовнішніх соціальних зразків поведінки, які трансформуються у внутрішні психічні новоутворення, суб'єктивні уявлення, особистісні норми. На їх підставі вибудовуються групові норми, які в свою чергу сприяють утворенню соціальних норм. Екстеріоризаційні процеси здійснюють зворотні перетворення, тобто соціальна норма, прийнята групою чи спільнотою, набуває характеру групової норми. Засвоєння кожним учасником взаємодії групових норм наділяє групову норму статусом особистісної норми. Тільки засвоївши цю норму, «зробивши її своєю», індивід реалізовує відповідні зовнішні соціальні зразки поведінки, вибудовує очікувані варіанти подій, формує очікування в людських взаєминах. Ці два взаємоузгоджені процеси володіють не тільки високою трансформувальною здатністю, але й регулятивною. Вище наведені аргументи окреслюють роботу двостороннього механізму регуляції соціальної поведінки особистості. Ця робота здійснюється перманентно, впродовж тривалого часу і сприяє переходу якісних змін у кількісні. Двосторонність взаємоузгодженого механізму впливу полягає у тому, що під час психокорекції соціальних очікувань особистість проходить складний етап змістових перетворень завдяки змінам у когнітивній складовій, які спонукають зміни в емоційно-ціннісній складовій, що відбуваються завдяки рефлексії. Кількісні і якісні зміни

емоційно-ціннісної складової, а саме зміни в оцінці, ставленні людини, призводять до змін у її висловлюваннях, поведінці, тобто в конативній складовій. Це позначається на самооцінці особистості. Самооцінка володіє високою асиміляційною здатністю – це засвідчує, що зміни можуть відбуватися, але повільно. Завдяки рефлексії, яка є аналізом власної діяльності, своїх вчинків та якостей, що в ній реалізуються, відбувається «обслуговування» становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регулятивні системи. Зміни у регулятивних системах пов'язані зі змінами у трансформувальних системах. Зазначені зміни позначаються на змістових та динамічних характеристиках соціальних очікувань. Це і є реалізація трансформувальної функції соціальних очікувань особистості.

Контрольна функція соціальних очікувань особистості. Сутність цієї функції полягає в контролі конструювання моделі очікуваного майбутнього. Необхідною умовою її реалізації є довільна регуляція цілеспрямованої поведінки особистості. Саме довільна регуляція цілеспрямованої поведінки особистості супроводжується контролем конструювання моделі очікуваного майбутнього, тобто контролем реалізації соціальних очікувань особистості. Варто зазначити, що на початковому етапі створюється проект і закладаються контури майбутньої моделі, власне соціальні очікування тільки починають формуватися. У конкретному випадку соціальні очікування особистості реалізуються як модель очікуваного майбутнього. Контрольна функція забезпечує зворотний зв'язок оцінки результату й мети діяльності. Вона сприяє конструюванню моделі очікуваного майбутнього, реалізації сформованих соціальних очікувань особистості.

Висновки. Соціальні очікування особистості є важливим **соціально-психологічним механізмом**, який, через систему функцій та механізмів, з одного боку, сприяє професійному розвитку і становленню особистості, формуванню професійної культури, а з іншого – призупиняє, стримує цей же

розвиток, що призводить до стагнації, деформації, емоційного вигорання і навіть до деградації останньої. Безумовно, становлення і розвиток особистості відбувається в діяльності, спілкуванні, міжособистісній взаємодії та реалізується завдяки злагодженій роботі функціональної системи, а не кожної функції окремо. Функції знаходяться і реалізуються в органічній єдності. Побудова моделі очікуваного майбутнього, порівняння очікуваного і реального результатів, сприяють досягненню мети цілеспрямованої діяльності, формуванню професійної культури особистості. Соціальні очікування надзвичайно чутливий і неймовірно активний соціально-психологічний механізм аналізу, синтезу, апробації, адаптації особистості, який може бути запущений в будь-якому напрямку, сприяючи чи перешкоджаючи професійному самотворенню останньої.

Список використаних джерел:

1. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем / Петр Кузьмич Анохин. – М., 1975. – 225 с.
2. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения : монография / Марина Исидоровна Бобнева. – М. : Наука, 1978. – 311 с.
3. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія / Мирослав Йосипович Боришевський. – Суми : Еллада, 2012. – 608 с.
4. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Л.С.Выготский // Психология развития человека. – М.: Смысл. – 2005. – С. 208-543.
5. Келли Дж. Теория личности: психология личных конструктов / Джордж А. Келли ; [Пер. с англ. А. А. Алексеева]. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
6. Михальский А. В. Психология конструирования будущего : монография / Алексей Владимирович Михальский. – М.: МГППУ, 2014. – 192 с.
7. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : учеб. пособ. / Константин Константинович Платонов. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1984 – 174 с.

8. Попович І. С. Роль соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості / І. С. Попович // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника», 2015. – Вип. 20, ч. 2. – С. 213-220.
9. Сабатовская И.С. Проблема профессиональной культуры в современной отечественной социологической литературе / И.С.Сабатовская // Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.». – 2002. – Т. 9. – С. 206-214.
10. Тищенко С. П. Рефлексія як механізм розвитку структур самосвідомості в ранньому онтогенезі / С. П. Тищенко // Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження : зб. наук. пр. – К. : Любіть Україну, 1999. – С. 84-86.